

**ВІД СЛОВА ДО СЕРЦЯ,
ВІД СЕРЦЯ – ДО СЛОВА**
З нотаток про мову

Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть меж люди!
Тарас Шевченко

В одній зі своїх сатир (I, 10), обговорюючи літературну ситуацію в Римі, визначаючи й своє місце в літературі, Горацій згадує, що почав було писати грецькою, але якось уві сні побачив старогреческого бога Квірина, і той присоромив початківця ось такими словами:

*... Носив би ти дрова до лісу –
Меншу б дурницю робив, аніж те, за що ось берешся:
Грецьких поетів юрбу ще й собою примножити хочеш?**

По-іншому, через два тисячоліття, пояснює свій вибір уродженець Чернігівщини, письменник Опанас Лобисевич (1732–1805). Якось (ще до Котляревського), надсилаючи Георгієві Кониському свою переробку українською мовою “Вергілієвих пастухів” (“Буколіки”), він принагідно зазначає, що “запах думок”, висловлених рідною мовою, “єсть найсладчайший” (зі статті Г. Нудьги в Українській літературній енциклопедії). Що ж мав на увазі письменник, як не душу, її чутливість до звуку (запаху) рідного слова, як не глибинний взаємозв’язок: серце – мова; мова – серце?..

* Поетичні й прозові цитати, за винятком окремо зазначених, подано у перекладі автора.

Справді, думка повинна бути висловлена не лише зрозуміло, правильно (нині пильнуємо “правил”), а й солодко. Про це, зокрема, той же Горацій (до нього не раз повертатимемось) у своєму “Поетичному мистецтві”, де поет обговорює також проблеми тогочасного римського театру:

*Мало для вірша краси: нехай і солодкий він буде,
Хай глядача куди хоче веде, його дух полонивши.*

Можемо перефразувати: мало й для квітки краси (прекрасними ж бувають і штучні квіти); ще солодшим є її подих, її душа – саме те, що заповнює нас, веде стежками спогадів. Як до живодайної вологи тягнеться квітка, так до подиху рідної мови – душа; квітка – коренем фізичним; душа – коренем свого роду, народу, коренем рідного слова (хіба *пахне* есперанто?). Так через холодні простори вигнання тягнувся до звуку латини Овідій (мова гетів, хоч знав її, не пахнула йому); так і блукач Одиссей: не вабила його ні божественна Каліпсо, ні обіцяне безсмертя: вдивлявся в морську далінь, щоб угледіти дим отчого краю, відчути подих батьківської Итаки. Зворушливо, наче за всіх, сказав давньогрецький поет Теогнід (VI ст. до Р. Х.), якому теж судилося пізнати тугу за рідним краєм, своєю малою вітчизною – Мегарами:

*Випало бути мені на багатій землі сицилійській
І на Евбеї, де скрізь – пишний росте виноград.
Був я і в Спарті, де в'ється Еврот очеретолобний –
Всюди ласкаво мене, зайшлого, люд зустрічав.
От лише серця мого та гостинність не звеселяла:
Що ж бо на світі бува над батьківщину миліш?*

Хто тільки не повторював, уголос чи подумки, те запитання, чи то при зустрічі з рідним краєм, чи згадуючи

про нього десь на чужині. “Родимий краю, село родиме...” – щоразу, повертаючись із широкого світу, співала Соломія Крушельницька. Зі світу, що його “згорнула до себе”, як та “цвітка дрібная” з “Веснівки” М. Шашкевича, своєю великою любов’ю до рідної землі; тому й голос Соломії називали великим голосом... “Я люблю Україну”, – з уст корінної британки Віри Річ, що відкривала для англomовного читача душу українця, білоруса, перекладаючи Шевченка, Франка, Лесю Українку, Янка Купала (чи могла б це робити, не відчуючи великої любові до свого, рідного?..). “Я люблю Україну”, – ці слова прозвучали у Львові, у дзеркальній залі Франкового університету, коли дорогій гості, якій виповнилось сімдесят, – а був це 2006 рік, – дарували вишиванку (тут же й одягла її). Ось тоді чи не кожен із присутніх відчув, що таке сльоза зворушення. Хіба ж не була вона, та сльоза, виявом найглибшого (при різності мов!), найсердечнішого порозуміння?..

Отож, говорячи про мову як “душу народу”, мимоволі долучаємось до тих, хто мову вважає високою даністю, – адже душею, ще античні стверджували, “ми споріднені з богами”. Прихильником такого розуміння мови був, зокрема, відомий германіст, професор Львівського національного університету Богдан Михайлович Задорожний. Так, на своєму ювілейному виступі він виголосив лекцію “Про одну нерозв’язну мовознавчу проблему” (Іноземна філологія, – 1999. – Вип. 111). Ось окремі думки: “...розвиток та досконалення мови – це ніщо інше, як актуалізація мовних потенцій [...] досконалиться не мова, а ступінь оволодіння нею [...] хоч мовою досі неперевершених епопей Гомера (IX ст. до Христа) і не напишеш сучасного фізичного трактату, але вона – ця мова – не гірша від сучасної грецької мови...” Можна б і далі піти:

не ми володіємо мовою, а вона – нами (якщо вступаємо в її володіння); не слово зростає при нас, а ми – при ньому. Так і з любов'ю: “Любов, те почуття, яке Бог дав для всіх, відоме лише дуже небагатьом із людей” (Жорж Санд). Справді, любов – це передусім душа (серце), ось чому при тому високому почутті – “філологія”: “З ким люблюся, не наговорюся, / З ким кохаюся, не нарозмовляюся”, – підказує народна пісня... Тож не випадково пов'язуємо ті дві стихії, дві даності – любов і слово: “Поезія Калабро – боротьба з девальвацією любові і слова, двох універсальних стихій людського буття” (з передмови Оксани Пахльовської до поезій сучасного італійського поета Коррадо Калабро, зібраних у його книзі під промовистою назвою “Я не скажу тобі, що це любов”: Львів: Літопис, 2009. – С. 27).

“*Témpora mútantúr et nós mutámur in íllis*” (Зміни заходять в часах – і ми тим змінам підлегли). Можна й цей, вкладений у гекзаметр, латинський вислів уточнити: не часи (час – Божий дар), а ми змінюємося і позначаємо добу, в якій живемо, то світлими, то темними барвами – характером звичаїв, якими керуємось у житті, чи їх відсутністю (“звичаї” латиною – *mores*; звідси “мораль”, “аморальність”). Недарма Ціцерон, нарікаючи на часи (“*O tempora!*”), тут же, наче спохопившись, додає: “*O mores!*” (О звичаї!). “Чим люд живе простий, / Що схвалив він, / Тим радив би я керуватись”, – доходить висновку в останній своїй трагедії чи не найпроникливіший мислитель давнини Еврипід... Один по одному відходять у небуття відстояні у часі, схвалені простим людом звичаї, тьмяніють барви життя (*vitae colores*), що такими багатими були передусім завдяки народній пісні: “Тепер вже нема того звичаю, тепер вже і тих пісень обжинкових ніхто не вміє співати... Хіба часом якась стара

бабка заспіває обжинкової пісні над колискою внука... Ось так на світі все йде, все минає, і против того нема жадної ради ані способу, щоби його застановити..." – із сумом констатував один із провідних українських письменників Франкової школи Т. Бордуляк понад століття тому. Про естетичні цінності села (себто природи загалом, сільської праці, народного вислову) – дуже гарно, зокрема, у виданні: Zin W. Piórkem i węglem. Pięknо nie dostrzegane. Arkady, 1970.

За той час велетенський поступ зробили природничі, технічні науки. Механізованою стала праця. Вже вона обходиться без своєї одвічної подруги й помічниці – пісні (чи хтось оспівуватиме або змальовуватиме, скажімо, "тюки", які залишає за собою комбайн?). Хіба що в давньому пісенному слові ще тривають, знаряддя ручної праці (від серпа – й до жорен) – усе те, з чого висновувалась ритмомелодика народної пісні, мови загалом:

*Мели, мели, млине,
Сам Піттак щоднини
Гнув над жорном спину,
Владар Мітилени.*

Так у давнину співали на пісенному Лесбосі (що вже казати про нашу українську пісню?). Але й та пісня йде у небуття (село вечорами – німе, непісенне), радше змінюється, тяжіє до міста; більше у ній "максимально потужного звуку", менше – серця. Та й не диво: з природою, з Богом розмовляємо тихо ("тихо", "тихенько", "тихесенько" – чи не найчастіше повторювані у "Кобзарі" слова). Ширшають обрії світові, віртуальні; зникають – досяжні для зору, ліричні:

*Ой вийду я на гору,
На високу, кам'яну,
Подивлюся, подивлюся
В долину,
На червону, на червону
Калину...*

Переривається, такий інтенсивний колись, інтимний діалог людини з природою, з Космосом, як ось у тій, що її любила співати Соломія Крушельницька, народній пісні:

*Ой зійди, зійди, ясен місяцю,
Як млиновеє коло,
Ой вийди, вийди, серце-дівчино,
Та промов до мене слово.*

Особливих інтонацій набувають сьогодні рядки з “Веронського діда” (поезія пізнього римського поета Клавдіана):

*Толку у справах не знав, не відав про місто сусіднє,
Тихих полів круговид – радість йому для душі.
Інший хай світом блукає собі, забреде й до іберів –
Матиме вдосталь доріг, цей же – удосталь життя.*

Невідворотні зміни зайшли в самому підґрунті моралі – у ставленні людини до природи. “Жити у злагоді з природою, йти за нею, як за провідницею” – голос античних. Брати у неї якомога більше, “не чекаючи милості”, – нинішня засада. Проблема намітилася ще в античні часи. Безбожник Ерисихтон, в Овідієвих “Метаморфозах”, рубає велетенського дуба, оселю німф (дерево – символ природи), за що й скараний був неситним голодом. Через тисячоліття – голос П’єра Ронсара: “Стій, лісорубе, стій! Впини блюзнірську руку...” (“Гастінському лісору-